

СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ
4 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА
ТОМ 4, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART
VOLUME 4, ISSUE 1

Бош муҳаррир:

Холбеков Муҳаммаджон

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Тўхтасинов Илҳом

ф.ф.д., доцент (Ўзбекистон)

Таҳрир хайъати:

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўғли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Юсупов Ойбек

масъул котиб, доцент (Ўзбекистон)

Главный редактор:

Холбеков Муҳаммаджон

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Тухтасинов Илҳом

к.ф.н., доцент (Ўзбекистон)

Редакционная коллегия:

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бакиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джураев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабаев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дустмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Юсупов Ойбек

отв. секретарь, доцент (Ўзбекистон)

Editor in Chief:

Kholbekov Muhammadjan

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

Tuhtasinov Ilhom

Ph.D. Ass. Prof. (Uzbekistan)

Editorial Board:

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. scien., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. scien. (Georgia)

Yusupov Oybek

Ass. prof. (Uzbekistan) - Senior Secretary

Адабиётшунослик

- 37. Po‘latova Sevara Mahmud qizi**
HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY ME‘YORIDAGI LAKUNALAR
(VOBKENT TUMANI MISOLIDA).....6
- 38. Давронова Махфуза Исроиловна**
МАВЗУ ВА МАЗМУНДА МУШТАРАКЛИК.....11
- 39. Давронова Шохсанам Ғайбуллоевна**
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ АНЪАНАЛАРИ ВА ИСТИҚЛОЛ ДАВРИ ЎЗБЕК
РОМАНЧИЛИГИ.....18
- 40. Qurbonova Oltinoy Bekmurotovna**
IBROHIM G‘AFUROV – SHE‘RSHUNOS.....26
- 41. Мусурманов Эркин Раббимович**
O‘ZBEKISTON HUDUDIDAN XITOYGA YOYILGAN
BUDDAVIYLIK G‘OYASI VA MIFOLOGIYA.....34
- 42. Рузобаева Нигорахон Рахимовна**
ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНТИТЕЗЫ В УЗБЕКСКИХ
И АНГЛИЙСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ.....40
- 43. Тўмарис Бутунбаева**
АЪЗАМ ЎКТАМ ВА МИНҲОЖИДДИН МИРЗО
ШЕЪРИЯТИДАГИ ЎХШАТИШЛАР.....47
- 44. Хажиева Феруза Мэлсовна**
ЖЕЙ ПАРИНИ ИЖОДИДА БИОГРАФИК РОМАН КОНЦЕПЦИЯСИ.....51
- 45. Zoyirova Go‘zal Nematovna**
SAMANDAR VOHIDOVNING EPIGRAF QO‘LLASH MAHORATI.....60
- 46. Охунова Гўзалхон Ҳамдамбековна**
ҲИКОЯ ЖАНРИ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....67

Тилшунослик

- 47. Bekmurodova Firuzabonu Normurodovna**
SPECIFIC FEATURES OF CEREMONIES AND THEIR LINGUAPRAGMATIC
MEANING IN UZBEK CULTURE (AS AN EXAMPLE OF WEDDING CEREMONIES).....73
- 48. Каримов Рустам Абдурасулович**
ЎЗБЕК-ИНГЛИЗ ПАРАЛЛЕЛ КОРПУСИ МАТНЛАРИНИ
ЛИНГВИСТИК ТЕГЛАШ МУАММОЛАРИ.....81
- 49. Қурбанов Мухтар Даулетбаевич**
ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ФИТООЙКОНИМЛАРИНИ ЎРГАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ.....87

50. Наргиза Рашидова ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЯДА АРАБСКИХ ОДНОКОРЕННЫХ СЛОВ, СВЯЗАННЫХ СО СФЕРОЙ ОБРАЗОВАНИЯ.....	94
51. Рустамов Дилшодбек Абдувахидович НУТҚИЙ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИ.....	104
52. Халилова Рухсора Рауповна ИНТЕРНЕТ МУЛОҚОТЛАРНИНГ ПРАГМАТИК ТАМОЙИЛЛАРИ.....	113
53. Юлдашева Дилором Нигматовна ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ.....	119
54. Gulchehra Toshpo‘lot qizi Cho‘liyeva OHANG SITUATIV PRAGMATIK TIZIM BIRLIGI SIFATIDA.....	127
55. Mavlonova O‘g‘iloy Hamdamovna КИНОЯНИНГ ОҒЗАКИ, ВАЗИЯТЛИ ВА ДРАМАТИК КЎРИНИШЛАРДА ҚЎЛЛАНИЛИШ АҲАМИЯТИ.....	135
56. Рўзиева Дилфуза Салимбоевна ИНТЕЛЛЕКТУАЛ РОМАН ГЕНЕЗИ СПЕЦИФИК ТАСНИФИ.....	141
57. Бойматова Дилноза Бахтиёровна УНДАЛМАЛИ ГАПЛАРДА ИФОДАЛАНГАН АКСИОЛОГИК МОДАЛЛИКНИНГ ПРАГМАТИК ВА СЕМАНТИК ВАЗИФАСИ.....	147
Таржимашунослик	
58. Кенджаева Гулрух Фаттиллоевна METHODS OF TRANSLATING REALIAS IN THE NOVEL “DAYS GONE BY” BY A.QADIRI.....	153
59. Қўлдошов Ўктамжон Ўрозович ТАРЖИМАДА КОНВЕРСИВЛИК ВА АНТОНИМЛИК МУНОСАБАТИНИНГ БЕРИЛИШИ.....	160
60. Хидирова Гулнора Нарзиевна СИНТАКСИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ ПЕРЕВОДОВ РОМАНА А.КАДЫРИ).....	167
61. Akhmedova Rano Ashurovna THE FEATURES OF TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS.....	174
62. Aripova Kamola Yusupovna THE DISTINCTIVE FEATURES OF TRANSLATION OF THR NOVEL “NIGHT AND DAY”.....	179

Лингводидактика

63. Jalilova Guzal G'ulomovna

‘FLIPPED CLASSROOM’ MODULINING GAPIRISH KOMPETENSIYASINI

RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI: ‘KICHIK GURUHLI MUNOZARA’ TEXNIKASI.....184

64. Ш.Б.Рахимова

НОФИЛОЛОГИК ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ТАЛАФФУЗ МАҲОРАТИНИ КОММУНИКАТИВ

ЁНДАШУВ АСОСИДА ОШИРИШ.....190

Журналистика

65. Садокат Махсумова

МЕДИА МАКОНДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ФАОЛИЯТИДАГИ

ЎЗГАРИШЛАР.....195

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Қурбанов Мухтар Даулетбаевич,
Нукус давлат педагогика институти,
Қорақалпоқ тили кафедраси ўқитувчиси

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ФИТООЙКОНИМЛАРИНИ ЎРГАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2021-1-49>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақола мазмуни жиҳатдан филолог тадқиқотлар таркибига киради. Мақолада Қорақалпоғистон ҳудудидаги ўсимлик номлари асосида пайдо бўлган фитоойконимлар таҳлил қилинган. Ойконим ва фитоним орасидаги муносабатлар ҳусусида фикр юритилган. Ўсимлик атамалари қандай қилиб жой номлари вазифасини бажариши мисоллар ёрдамида далилланган. Фитоойконимлар тадқиқи нафақат ҳудуд флорасини, балки инсон ва табиат муносабатини белгилашда ҳам муҳим деган ҳулосага келинган. Ўсимликлар оламининг одамлар ҳаётида тутган ўрни белгилаб берилган. Бирор жойни бошқасидан фарқлашда фитонимларнинг асосий белги бўлиб қўлланилиши тушунтирилган. Ойконимларда ўсимлик турининг кўп ёки камлиги бир неча усуллар орқали билдирилиши талқин қилинган. Шунингдек, фитоним асосли ойконимлар семантик жиҳатдан бир неча гуруҳларга ажратилиб ўрганилган.

Таянч сўзлар: ономастика, географик объект, ном, топоним, ойконим, фитоним, ўсимлик номи, семантик тасниф.

Қурбанов Мухтар Даулетбаевич,
Нукуский государственный педагогический институт,
Преподаватель кафедры Каракалпакского языка

ВАЖНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ФИТООЙКОНИМОВ КАРАКАЛПАКИСТАНА

АННОТАЦИЯ

Данная статья является частью филологического исследования. В статье проанализированы фитоойконимы по названиям растений на территории Каракалпакстана. Обсуждается связь между ойконимом и фитонимом. Как термины растений выполняют функцию географических названий, было продемонстрировано на примерах. Сделан вывод, что изучение фитоорганизмов важно не только для определения флоры региона, но и для взаимоотношений человека и природы. Выявлена роль царства растений в жизни человека. Объясняется, что фитонимы используются как главный знак отличия одного места от другого. В ойконим более или менее виды растений интерпретируются как выраженные несколькими способами. Ойконимы на основе фитонимов также были изучены семантически, разделенными на несколько групп.

Ключевые слова: ономастика, географический объект, название, топоним, ойконим, фитоним, название растения, семантическая классификация.

Kurbanov Mukhtar Daulethaevich,

Nukus State Pedagogical Institute,
Teacher of the Department of the Karakalpak language

IMPORTANCE OF STUDYING PHYTOOYKONIMS OF KARAKALPAKISTAN

ANNOTATION

This article is part of a philological study. The article analyzes phytooykonims by plant names in the territory of Karakalpakstan. The relationship between the oikonym and the phytonym is discussed. How plant terms perform the function of place names has been demonstrated with examples. It is concluded that the study of phytoorganisms is important not only for determining the flora of the region, but also for the relationship between man and nature. The role of the plant kingdom in human life is revealed. It is explained that phytonyms are used as the main distinguishing mark of one place from another. In oikonims, more or less plant species are interpreted as being expressed in several ways. Oikonims based on phytonyms have also been studied semantically, divided into several groups.

Key words: onomastics, geographic object, name, toponym, oikonym, phytonym, plant name, semantic classification.

Илм соҳалари кўп, уларнинг ичида инсонлар орасида бир-бири билан муносабатни таъминлайдиган сўзларни ҳар тарафлама ўрганадиган тармоғи бўлган филологиянинг ўрни бекиёсдир. Туркий тиллар филологиясида анчагина фундаменталь илмий тадқиқотлар бажарилди. Тилшуносликда атоқли номларни ўрганувчи бўлими ономастика деп юритилади. Ҳозиргача ономастиканинг топонимика соҳаси бўйича ҳам қимматли илмий тадқиқотлар олиб борилди. Топонимиканинг тадқиқот объекти, методлари ва назарий асослари ишлаб чиқилди. Жой номларининг изоҳли, этимологик луғатлари яратилди. Дастлаб географ, кейинчалик тарихчи ва тилшуносларнинг тадқиқот объекти бўлган топонимлар макон, маълум бир объектнинг номи бўлиши билан бирга, халқнинг этномаданияти, тарихи, ҳудуд табиати ҳақида қимматбаҳо маълумотлар берувчи манба бўлиб ҳисобланади.

Топонимика фанининг ютуқлари рус олимлари – А.В.Суперанская, Н.В.Подольская, Э.М.Мурзаев, В.А.Жучкевич, В.А.Никонов, туркий тилларда – А.Абдирахмонов, Ғ.Қоңқашбаев, Е.Қойшыбаев, Т.Жанузақов, Ҳ.Ҳасанов, С.Қораев, Т.Нафасов, З.Дўсимов, Қ.Ўбдимуратов, Ш.Абдиназимов каби тилшуносларнинг номлари билан боғлиқ.

Ҳеч бир тилда маъносиз топоним бўлмайди, аммо маъноси унутилган жой номлари бўлиши мумкин. Топоним қанчалик қадимий бўлгани сари унинг маъносини аниқлаш ҳам шунчалик қийин ва мураккаб кечади. Баъзан тадқиқотчи бир атаманинг этимологияси, маъноси ҳақида бир неча фактларга (афсона ва ривоятларга) дуч келиши мумкин. Аммо уларнинг ичидан энг ишончлисини танлаб олиш, илмий жиҳатдан далиллаш тадқиқотчининг асосий вазифаси бўлиши керак.

Топонимларнинг энг кўп тарқалган тури ойконимлар бўлиб, бу термин грекча – *oikos* «макон, турар жой», онома «ном» сўзларидан келиб чиққан. Ҳеч бир ҳудуднинг ойконимлари ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолмайди, улар шу ердаги халқнинг кўп асрлик тўплаган турмуш тажрибаси асосида пайдо бўлади. Тилни халқ тарихидан айро ўрганиб бўлмаганидек, ҳудудий ойконимияни ҳам уни яратган халқ, унинг тили, тарихи, яшаган муҳити билан боғлиқ ўрганиш мақсадга мувофиқ. Агар тадқиқотчи ойконимнинг келиб чиқиши ёки маъноси ҳақида ишончли хулоса чиқара олса, унда бу маълумотлар фақат тилшунослик эмас, балки географ, тарихчи учун ҳам қимматбаҳо манба бўлади. Н.В.Подольскаянинг сўзи билан айтганда «...ҳар қандай топонимдан тилшунос тилдаги сўз каби тил ҳақида кўп маълумот олиши мумкин: унинг фонетик томони, морфологик

қурилиши, ясалиши, келиб чиқиши ва ҳ. Топонимларда буларнинг барчаси акс этиши табиий» [11.94]. Тарихчи-этнографлар ойконимлар халқнинг тарихи, ижтимоий турмуши, этномаданиятидан хабар берувчи бой хазина эканлигини таъкидлашади.

Одамларнинг яшаш жойи бўлган қишлоқ, аҳоли пункти, шаҳар номларининг пайдо бўлиши турли омиллар билан боғлиқ: этник (Хожа аўыл, Қазақ аўыл, Түркмен аўыл), сиёсий (Дослық аўылы, Бирлик аўылы), ижтимоий (Арбашы аўыл, Балықшы аўылы), шахс (Әлий аўыл, Базарбай аўыл) ва бошқа. Баъзан ўрин-жойнинг табиати, рельеф хусусиятлари ҳам атаманинг келиб чиқишига асос бўлади. Ўсимликлар ва ҳайвонотлар дунёсини ўзида акс эттирадиган ойконимлар шулар жумласига киради. Сўнги вақтлари бундай «сўзловчи» жой номларини ўрганишга алоҳида диққат қаратилмоқда.

Фитоним (грекча *phyton* «ўсимлик»+*onyma* «атама») – ўсимлик номларини ўрганадиган ономастиканинг бир соҳаси. Туркий тилларда фитонимлар Л.В.Дмитриева, К.М.Мусаевнинг ишларида умумий планда ўрганилган. Қорақалпоқ тилида А.Отемисов ўсимлик номларини лингвистик нуқтаи назардан махсус тадқиқ қилган. Унинг диссертациясида фитонимларнинг лисоний қатламлари, лексика-тематик гуруҳлари, ясалиши, атоқли отлар доирасида қўлланиши махсус ўрганилган [10].

Фитонимнинг топонимга ўтиши, аксинча ўсимлик номларининг жой номлари бўлиб қўлланиши қадим даврларга бориб тақалади. Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғатит турк» асаридаги Оқтерак, Олайғоч, Қорайғоч сингари топонимлар бунинг ёрқин далилидир.

Топонимияда ўсимлик номлари билан боғлиқ пайдо бўлган ойконимлар салмоқли ўрин эгаллайди. Ономастик терминлар луғатида улар фитоойконимлар (фито – «ўсимлик», ойконим – «яшаш жойи номи») деб аталади.

Ўсимликлар (кенг маънода) азал-азалдан инсонларнинг иқтисодий, маданий, хўжалик, умуман, турмуш тарзида алоҳида ўрин эгаллаган. Уларни инсон ҳаётида хомашё (қурилиш материали, ўтин, озуқа ва ҳ.) сифатида фойдаланган. Чорвачилик билан шуғулланадиган халқларда эса мўл-кўл озуқа базаси ҳисобланган. Айрим доривор ўсимликларнинг халқ табobatiда ўрни алоҳида бўлган. Демак, инсоният турмушини ўсимликлар олаmidан ажратиб қараш мумкин эмас. Чунки инсон ҳам, ўсимликлар ҳам табиатнинг ажралмас қисмларидир.

Ономастикада фитонимларнинг ер-сув, аҳоли номлари бўлиб қўлланишини ўрганиш долзарблик касб этади. Ўзбек тили гидронимларини тадқиқ қилган Н.Улуқов фитогидронимларнинг пайдо бўлиши ҳақида шундай деган эди: «Ўсимликлар инсон учун хом ашё, чорва учун озуқа ҳисобланган. Шунингдек, инсонлар ободонлаштириш мақсадида ва табиий эҳтиёж туфайли ҳам сув объектлари атрофига манзарали, мевали дарахтлар ўтказганлар, парвариш қилганлар. Кейинчалик, сув объектларини бир-биридан ажратиш, фарқлаш учун уларни атрофида ўсаётган ўсимлик ва дарахтлар номи билан атаганлар. Бунинг натижасида ўзбек тили гидронимлари тизимида фитогидронимлар туркуми шаклланган» [13.72].

Топонимлар номинациясидан маълумки, номловчи (ёки ном бериувчи) бир типдаги объектни бошқасидан фарқлаш учун унинг бирор характерли белгисига асосланади. Бу жараёнда, кўпинча, объектнинг ташқи (табиий-географик) кўриниши бирдан кўзга ташланади: кўлами (катта, кичик), ранги (қора, оқ), ўсимликлар ва ҳайвонот олами ва ҳ. Фитоойконимлар номловчининг маълум бир яшаш ўрнини бошқасидан фарқлаб кўрсатиш зарурлигидан келиб чиққан десак хатолашмаймиз. Ўзбек тилидаги ойконимларнинг семантик, номланиш хусусиятларини тадқиқ қилган Н.Охуновнинг таъкидлашича, фитоойконимлар қадимда қабила ва халқларнинг деҳқончилик, чорвачилик ҳаётида ўзига хос мўлжал (ориентир) вазифасини ҳам бажарган. Шу йўсинда мазкур типдаги географик номлар пайдо бўла бошлаган [8.22].

Фитонимлар маълум бир жойни бошқасидан ажратишда асосий белги бўлиб, номинатив функция бажаради. Шунингдек, бу типга кирадиган ойконимлар аталган ҳудудда ўсимлик турининг кўп, мўл ёки кам эканлигидан ҳам дарак беради. Атоқли олим

Э.М.Мурзаев ва Е.Л.Любимовой топонимик тадқиқотнинг методлари орқали эман ва қайин дарахт турларининг рус ерларида тарқалиш ареалларини аниқлаган эди [6.144-154].

Қорақалпоғистондаги бир неча қишлоқ ва аҳоли пунктларининг номланишига ҳам ўша жойдаги ўсимлик турларининг кўп ёки камлиги асос бўлган. З.Дўсимов ва М.Тиллаеваларнинг таъкидлашича, «Бирор объект ўзининг маълум нарсасига бойлиги, шундай предметнинг кўплиги билан характерланса, бошқа объект, аксинча, бирор предметнинг камлиги билан фарқланади. Шу боисдан ҳам топонимлар номинациясида бир-бирининг акси бўлган позитивлик ва негативлик принциплари мавжуддир» [4.67].

Маълум бир жойда ўсимлик (ёки дарахт) турининг бири кўп ўсиши мумкин. Бу эса шу ерни бошқа жойдан ажратиб кўрсатувчи асосий белги вазифасини бажаради. Ойконимлар номинациясида маълум бир жойнинг бир предметга бой, мўл бўлиши билан характерланиши позитив принцип деб аталади. Э.М.Мурзаев: «позитивлик – бу топонимларда географик реалликнинг акс этишидир» деган эди [7.114].

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, ўсимлик турининг кўплиги бир неча усуллар орқали англатилади. Масалан, республикадаги Акбаслы, Боянлы (Қўнғирот), Жантақлы (Шўманай), Гўжимли (Хўжайли, Чимбой), Гўжимликөл (Шўманай), Кегайли (туман номи), Кендирли (Тахтақўпир), Кендирлиой, Таллыжап (Шўманай) қишлоқ номлари таркибида –лы, –ли кўшимчаси ўзакда англатилган ўсимлик турининг кўп эканидан дарак беради. Баъзан грамматик шакллар тушириб қолдирилади: Актерек(-ли) аўыл, Қамыс(-лы)арық, Қамыс(-лы)шалы, Пишен(-ли)көл, Саман(-лы)көл каби. Айрим атамаларда кўплик маъно асоснинг ўзидан ҳам маълум бўлиб туради: Жўзимбағ аўыл (Кегайли), Гешир аўыл (Хўжайли, Чимбой), Мэкке аўыл (Кегайли), Шалыжап аўыл (Хўжайли) каби. Н.Охунов ўзбек тили фитоойконимларида ўсимлик турининг кўп эканлиги «минг», «тўп», «қатор», «гала» сингари сон ва миқдор билдирувчи айрим сўзлар орқали (Мингўрик, Мингчинор, Тўптол, Тўптерак, Қатортол, Галатут) ёки –ли, –лик, –лик, –зор, –истон кўшимчаларининг асосга қўшилиши (Ўрикли, Толли, Ёнғокли, Олмали, Узумзор, Ўрикзор, Найистон (най – қамиш) орқали англашилади деган эди.

Баъзан ўсимлик (ёки дарахт) турининг кўплиги эмас, аксинча, оз (ёки санокли, ёлғиз) бўлиши ҳам маълум бир жойнинг номлашга асос бўлиши мумкин. Бу хусусият ўша ернинг номланишида мотив вазифасини бажаради. Худуддаги Қарағаш (Тахтақўпир), Қаратал, Қостерек, Марқабайтерек (Қўнғирот), Қыйсықтерек (Кегайли) каби қишлоқ номлари шулар жумласига киради. Топонимлар номинациясида дифференциал белги сифатида кам тарқалган, оз предметнинг иштироки негативлик принципи деб номланади [4.68]. Бу принцип В.А.Никонов, Э.М.Мурзаев, З.Дўсимовларнинг тадқиқотларида сўз қилинган.

Фитонимга алоқадор ҳар қандай атамани фитоойконим деб қараш ўзини оқламайди. Масалан, Ўрта Осиё, жумладан, Қорақалпоғистон ойконимиясида учрайдиган Пахтаабд, Лалазар, Гўлзар, Алмазар, Тутлызар в.б. шу каби ясама (халқ томонидан эмас, расмий ҳужжатлардаги) ойконимлар номланган жойнинг флорасига боғлиқ эмас. Улар халқ хўжалигининг турмуши, сиёсий-идеологик тушунчалар билан боғлиқ ҳолда пайдо бўлган. Кўпинча, дарахт ёки ёввойи ўсимлик номлари билан алоқадор фитоойконимлар маълумот манбаси ҳисобланади.

Топонимикага оид тадқиқотларда фитоойконимларни семантик жиҳатига қараб бир неча гуруҳга бўлиб ўрганиш анъанага айланган. З.Дўсимов Хоразм топонимиясида ўсимлик ва дарахт номи билан аталувчи топонимларни фитонимик тип (фитотопоним) термини остида таҳлил қилган. Тадқиқотчи уларни: дарахт (Эрикбағ, Яккатут, Қийшиқжийда); экин турлари (Гунжиатыз, Ғавушийер); ёввойи ўсимликларнинг номи (Акбашлық, Бойанлық) билан аталган фитотопонимлар деб учга бўлиб ўрганган [3.99-100]. Н.Охунов фитоним асосли ойконимларни мевали (Узумзор, Ўрикзор, Шафтолизор, Бодомзор, Ёнғоклик, Себзор), мевасиз дарахт (Теракзор, Толзор, Тўптўранғил, Чорвоқтўранғил, Сада, Тўпсада), ўт номлари (Қуроқзор, Миязор, Ғўмайли, Бетағали, Шувокзор, Тиконли, Ажирикли), полиз экинлари ва донли ўсимликлар номи (Қовунпоя, Тарвузпоя, Маккапоя, Арпапоя, Шолипоя) деб бўлган [9.42]. Г.Абишов ўзининг тадқиқотида Чимбой тумани худуди

фитотопонимларини Қорақалпоғистон топонимиясининг бир бўлаги сифатида қараган. Тадқиқотчи уларни: маданий (Жоңышқажер, Бийдайжер), ёввойи (Қамысарық, Жекенкөл), бутали ўсимлик (Ақтикен эўлийеси, Шенгелжер), дарахт номларидан (Тутсалма, Гўжимли) келиб чиққан атамалар деб гуруҳлаштирган [2.17].

Юқорида кўриб ўтганимиздай, фитоойконимларнинг таснифида бир хиллик йўқ. А.В.Суперанскаянинг тўғри таъкидлаганидек: «Географик номларни таснифсиз таҳлил қилиш ва шарҳлаш қийин. Топонимист ўз тадқиқотида маълум бир таснифдан фойдаланибгина илмий хулосалар чиқариши мумкин» [12.55]. Шундай экан, биз ҳам Қорақалпоғистон ойконимлари таркибида учрайдиган фитоойконимларни семантик жиҳатдан гуруҳлашда юқорида таъкидланган фикрларга таяндик ва уларни қуйидагича бўлиб ўргандик:

1. Дарахт номларига боғлиқ бўлган фитоойконимлар: Ақтерек (Шўманай, Кегайли, Нукус т.), Гўжимли (Хўжайли, Чимбой), Гўжимликөл (Шўманай), Жўзимбағ, Кегайли, Шоқторанғыл, Қыйсықтерек (Кегайли), Қаратал, Қостерек, Марқабайтерек (Қўнғирот), Машынтал (Хўжайли), Таллыжап (Шўманай), Шегаратерек (Чимбой), Қараағаш (Тахтақўпир), в.б. Буларнинг ичида Шоқторанғыл атамасининг келиб чиқиши ҳақида тўхтаб ўтиш кўпчиликка қизиқарли бўлиши табиий. Худудда қалин тўранғилзор (тўранғил–дарахт тури) бор. Баҳорда бу тўранғилларнинг гуллари узокдан қизғиш тусга кириб, худди оловдай товланиб кўринади. Маҳаллий халқнинг бу тўқайни «шоқтай тораңғыллық» (қалин, чўғдай тўранғиллик) деб айтиши Шоқторанғыл номининг пайдо бўлишига сабаб бўлган. Унинг атрофидаги қишлоқ ҳам шундай номланади. Кегайли туманининг атамаси гидроним билан боғлиқ. У дастлаб ушбу худуддан оқиб ўтадиган катта каналнинг номи бўлган. Кейинчалик канал атрофидаги аҳоли пункти ҳам шундай номлана бошлаган. 1928 йили мазкур худуддаги бир неча қишлоқ ва хўжаликлар бириктирилиб, Кегайли тумани ташкил қилинган. Каналнинг Кегайли деб аталиши ҳақида Қ.Абдимуратовнинг «Неге усылай аталған? (Нега шундай аталған?)» деб номланган ишида айрим маълумотларни учратамиз. Муаллифнинг кўрсатишича, авваллари каналнинг икки ёқасида кегей (қаттиқ, тик ва шохалаб ўсувчи) дарахтлар кўп бўлган. Кегей дарахти ўша даврда халқнинг маиший турмушида жуда қулай бўлиб, ундан арава, чиғир (чархпалак), уй ясаганлар. Туман атамаси ҳам шу каналнинг номи билан аталган [1.23-25]. С.Камаловнинг: «Кегайли қадимги даврлардан буён келаётган атама эмас, у XVIII асрнинг бошларида қорақалпоқларнинг ушбу канал бўйига кўчиб келиб, макон тутгандан кейин аталган бўлса керак» деган [5.5] тахминий фикрига таянсақ, мазкур номнинг келиб чиқиши узокқа бориб тақалмайди. Демак, канал бўйидаги қалин кегей дарахтлари атаманинг пайдо бўлишига асос бўлган. Қараағаш ойконимининг келиб чиқиши ҳақида ҳам айрим маълумотлар бор. Маҳаллий халқ вакилларининг айтишича, бир пайтлари бу ерда катта бир дарахт бўлган. Кунларнинг бирида дарахтни яшин уриб, чала ёниб, қора куя бўлиб қолади. Шу сабабли дарахт узокдан қоп-қора бўлиб кўринадиган бўлган. Қишлоқ одамлари бу қора ёғочни белги, йўналиш қилиб ҳам кўрсатишган. Шундай қилиб, маҳаллий халқ бу ердаги қишлоқни ҳам Қараағаш деб номлаган.

Ақтерек, гужим, тал каби дарахт турлари қишлоқларда кўп ўтказилади. Бу дарахтларининг кўплиги, узокдан қалин бўлиб кўриниши қишлоқларнинг номланишига мотив бўлади. Шунинг учун бўлса керак, республикадаги бир неча жойлар Ақтерек бўлиб аталади. Хўжайли туманининг Қумжиққин масканида Машынтал деб номланган қишлоқ бор. Мазкур жойнинг бундай номланишининг ҳам ўз тарихи бор. Маълумотларга қараганда, аввалда Аракел Сафарьянцнинг Қумжиққин худудида деҳқончилик қиладиган ерлари бўлган. Бу киши Хўжайли пахта тозалаш корхонасига асос солган. 1911-1912 йиллари Сўёнли (суўён-балиқ тури) каналининг қирғоғидаги катта бир толнинг тагига учта сув насосини ўрнатган. Кейинчалик маҳаллий халқ томонидан ўша жойдаги қишлоқ ҳам Машынтал деб атала бошлаган. Демак, таҳлиллардан кўринадики, дарахт, ёғоч турларининг номлари маҳаллий топнимларнинг пайдо бўлишига маълум даражада таъсир қилган.

2. Ёввойи ўсимлик номлари билан боғлиқ ойконимлар. Ер-сув атамаларининг шаклланишида худудда ўсган ёввойи ўсимлик турларининг ҳам маълум даражада ўрни

борлиги далилланган. Буни қуйидаги ойконимлар мисолида билса бўлади: Ақбаслы, Боянлы (Қўнғирот), Жантақлы, Қамысарық (Чимбой), Қамысшалы (Хўжайли), Пишенкөл (Тахтақўпир) в.б.

Ақбас – ёввойи ўсимлик. Бу ўсимликнинг бундай ном олишига унинг оқ гулларининг етилиб парсимон шаклга айланиши ва шамол билан учиши асос бўлган. Баъзан ушбу ўсимлик турининг тигиз ўсиши, гулларининг атрофга тўкилиши ўша ернинг номланиши учун мотив қилиб олинган. Қамысарық, Қамысшалы жой номларининг келиб чиқишини эса сув объектлари билан боғлиқ ҳолда ўрганиш лозим. Аталган ўсимлик тури сув ёқасида кўп ўсади. Қамысарық атамаси тузилиши жиҳатдан икки компонентдан иборат: қамыс+арық. Бу гидронимнинг пайдо бўлиши ҳақида маҳаллий халқ икки турли маълумот келтиради. Биринчи маълумотга қараганда, атама қамыс ва сары (қадимги туркий тилда сарығ варианты) сўзларидан таркиб топган. Ундай бўлса ариқда сариқ қамиш кўп бўлган деган хулоса келиб чиқади. Иккинчи манбада кўрсатилишича, ариқда қамиш мўл бўлган, «қамишли ариқ» сўз бирикмаси Қамысарық гидронимига асос бўлган. Арық сўзи бир қатор туркий тилларда «кичик сув йўли», «ёп (арик)» маъносига эга. Бизнингча, иккинчи тахмин атаманинг этимологиясига яқин. Чунки қорақалпоқ тилида сўз бирикмаси таркибида сифат отдан кейин келмайди. Гидроним қамыс+арық→қамыс арық→Қамысарық бўлиб шаклланган.

3. Донли ва полиз экин номлари билан боғлиқ ойконимлар. Айрим ҳолларда маълум бир жойнинг номланишида у ердаги полиз, донли экин турлари ҳам мотив қилиб олинади. Худуддаги Арпакөл аўыл (Шўманай), Гешир аўыл (Хўжайли, Чимбой), Мәккә аўыл (Кегайли), Саманкөл, Шалыжап (Хўжайли), Кендирли аўыл (Тахтақўпир) каби номлар шулар жумласига киради. Мазкур жой номларининг ҳар бирининг ўзига хос маъно хусусиятлари, аталиш тарихи бор. Масалан, Хўжайли худудидаги Саманкөл ойконими ҳақида шундай маълумот бор: 1941-1943 йилларда бу атрофда сув тошқини бўлган. Сув тортилиб кетгандан сўнг бир неча гектар ерга буғдой экилган. Буғдойни йиғиб олиш қўл кучини талаб қилган. Экиндан бўшаган жойларда буғдойнинг сомони уюм-уюм бўлиб тўпланиб ётган. Кейинги сув тошқинида ўша сомонлар сув юзига қалқиб, қўлларга йиғилиб қолган. Шу сабабли одамлар бу қўлни дастлаб Сабанлы көл, кейинчалик Сабанкөл деб атаган. Атама Саманкөл бўлиб фонетик ўзгаришга учраган. Қўлга яқин қишлоқ ҳам шундай аталган.

Мисоллардан маълум бўлганидек, фитоним асосли ер-сув, яшаш манзиллари атамалари таркибида донли ва полиз экин номлари кўп қўлланилмайди. Н.Улуқов бунинг сабабини шундай тушунтиради: «Ўзбек тили фито-гидронимлари доирасида мевали, манзарали дарахтлар, ўсимликлар, ўт номлари билан аталган гидронимлар салмоқли ўрин тутати, полиз экинлари, донли ўсимликлар, сабзавот номлари билан аталган гидронимлар жуда кам. Бунинг боиси мевали, манзарали дарахтлар, ўсимлик ва ўтлар узоқ вақт яшайди, сабзавот экинлари эса бир йилдаёқ йиғиштириб олинади» [13.75].

Шундай қилиб, ҳар қандай худудда ўсимлик номлари асосида пайдо бўлган фито-ойконимлар худуднинг табиати, ўсимликлар дунёси ҳақида бой маълумотларни ўзида акс эттиради. Фитонимлар ҳам топонимларнинг катта бир қатламини ташкил қиладиган ойконимларнинг номинациясида салмоқли ўринни эгаллайди. Бу типга кирадиган атамаларни ўрганиш фақат ономастика учунгина эмас, балки география, геология, биология фанлари учун ҳам қимматли маълумотлар беради. Келгусида бу каби изланишларни давом эттириш тилшуносликнинг ҳали очилмаган қирраларини янада теранроқ тадқиқ қилишга замин яратади деган фикрдамиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдимуратов Қ. Неге усылай аталган? – Нөкис: Қарақалпақстан, 1965.
2. Абишов Г. Чимбой тумани топонимларининг тарихий-лингвистик таҳлили. Филол.фан. ... фалсафа докт. (Phd) дисс. автореферати. 2019.
3. Дўсимов З. Хоразм топонимлари. – Тошкент: Фан, 1985.
4. Дўсимов З., Тиллаева М. Топонимика асослари. – Тошкент: 2002.

5. Моянов Ж. Кегейли – тарийх жылнамасында. – Нөкис: Билим, 2009.
6. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. – М.: Мысль, 1974.
7. Мурзаев Э.М. География в названиях. – М.: Наука, 1982.
8. Охунов Н. Топонимлар ва уларнинг номланиш хусусиятлари. – Тошкент: Фан. 1989.
9. Охунов Н. Ўзбекистон топонимияси. Илмий-услубий қўлланма. – Қўқон: 2005.
10. Отемисов А.З. Қорақалпоқ тилидаги фитонимларнинг тарихий-лингвистик таҳлили. Филол.фан. ... фалсафа докт. (Phd) дисс. автореферати. Нукус. 2020.
11. Подольская Н.В. Какую информацию несет топоним. Принципы топонимики. – М.: Наука. 1964.
12. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: 1970.
13. Улуков Н. Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2008.

СЎЗ САНЪАТИ
ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ
4 ЖИЛД, 1 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ
ИСКУССТВО СЛОВА
ТОМ 4, НОМЕР 1

INTERNATIONAL JOURNAL
OF WORD ART
VOLUME 4, ISSUE 1